

TÜRÜK

2020, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 23, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 15.11.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 26.12.2020

Sayfa / Page: 363-372

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Öğr.Gör.Dr. Deniz KÖKTAN

Sakarya Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı, Türk Halk Oyunları Bölümü
ddeniz@sakarya.edu.tr

ANTAKYA HAMAM KÜLTÜRÜ

Öz

Eski çağlardan beri hamamlar; yıkanma eyleminin gerçekleştiği mekânlar olmanın yanı sıra, gündelik hayattan kesitler barındıran önemli sosyalleşme mekânları da olmuşlardır. Hamam; yıkanma, temizlenme ve şifa bulma amacının ötesinde farklı ritüellerin uygulandığı yerdir ve geçmişte olduğu gibi bugün de hamam geleneği kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Türk kültüründe de hamam geleneği, farklı amaçlar için uygulanmıştır. Temizlik, sağlık gibi amaçların yanı sıra evlilik geleneği olarak gelinler için hazırlanan gelin hamamı, hamam kültürünün en özeli ve dikkat çekenidir. Türk milli kültürünün oldukça renkli bir parçası olan hamamlar, kısmen değişikliğe uğramış olsalar da halen varlıklarını devam ettirmektedirler. Türk hamamları genel olarak tek ve çift fonksiyonlu hamamlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek fonksiyonlu hamamlar, genellikle nüfusun az olduğu yerlerde veya şehirden uzak olan kesimlerde haftanın belirli günlerinde erkeklere, diğer günlerde ise kadınlara hizmet vermektedir. Çift fonksiyonlu hamamlar, başka bir deyiş ile çifte hamamlar ise genellikle şehir merkezlerinde kadın ve erkeklerin aynı anda yararlanabilmeleri amacı ile yapılmıştır. Hamamlar, geçmişten bugüne içerisinde birçok geleneği barındırmakta ve oluşturduğu kültürle yan sektör olarak nitelendirebileceğimiz bakırcılık, ipekçilik ve sabunculuk gibi pek çok zanaatı de desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, hamam, kültür, düğün, evlilik

ANTAKYA TURKISH HAMAM CULTURE**Abstract**

Since the ancient times hamams were the places where the bathing act took place. In addition to that hamams were also important places for socialization that contains slices of every day life. Hamam; is the place where different rituals are performed beyond the purpose of bathing, cleansing and healing. The Turkish bath tradition has also been practiced for different purposes in the Turkish culture. In addition to the purposes such as cleaning and health, the bridal hamam prepared for brides as a marriage tradition is the most special and remarkable functions of the Turkish hamam culture. Turkish Hamams, one of the fairly colourful part of the Turkish national culture, keep on their existence, although they have been partly changed. Turkish hamams are generally divided into two as single and double function baths. Monofunctional hammams generally serve men on certain days of the week and women on other days in areas where the population is low or far from the city. Double function baths, in other words, double baths are generally built in city centers for men and women to benefit from it at the same time. Hamams contain many traditions from the past to the present and support many crafts such as coppersmith, sericulture and soapmaking, which we can describe as subsidiary sectors with the culture they create.

Key Words: Antakya, hamam, culture, bride, marriage

Giriş

Isınmak, sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammam) kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” veya “yılanma yeri”dir. Türkçe’de bu kelimeyi karşılamak üzere ulaşılan en eski sözcük munça veya munçak’tır. Anadolu ve diğer Türk kültür çevrelerinde hamam yerine “yunak, çimek, yıkak, yunluk, ıssık, ısı, ısıcak, ısıdam, isik, issi” gibi pek çok kelime kullanılmaktadır (Ceranoğlu,2020:711).

Antik çağlardan beri insanoğlu beden ve ruh temizliği sağlamak, sağlıklarını korumak ve çeşitli hastalıklardan kurtulmak için doğanın berraklığından yararlanmışlar, evreni oluşturan su, hava, toprak ve ateşi en iyi şekilde kullanma yolları aramışlardır. Ruh ve bedenin arınması için şifalı sular ve çamurlarda banyo yapmayı tecrübe etmişler ve farklı coğrafyalarda birbirinden farklı arınma kültürlerinin oluşmasına neden olmuşlardır. Hintliler Ganj, Mısırlılar Nil nehrinde temizlenmişler, inançları doğrultusunda suyu arınma aracı olarak kabul edip sulara tanrısal nitelikler yüklemişlerdir (Bozok, 2005:64).

İnsanla suyun buluştuğu, temizlenmek, yıkanmak ve ruhun arınması amacı ile kullanılan kapalı odalar, Antik Çağ Yunan Dünyasında deniz ve nehir kıyılarında bulunan özel mekanlar haline gelmiş, bu mekanlar zaman içinde mimari özellikler kazanarak, hamamların temelini oluşturmuştur (Özgen, 2016:112).

Eski Mısır inançlarına göre, tanrılar suyu, insanların öncelikle kötülüklerden arınması, sıcaklarda serinlemesi için yaratmıştır. Sular belirli tanrıların yönetimi altında idi. İnsanın onunla arınması, temizlenmesi gerekmektedir. İnsan temiz olduğu sürece dini görevlerini yerine getirebilmekte ve yıkanmayan insanın ruhu da kirli sayılmaktaydı. Bu nedenle suların kutsal sayıldığı, tanrı olarak saygı gördüğü medeniyetlerde, su ile yıkanmak ruh ve beden arınmasının temel taşı niteliğindedir (Bozok, 2005:65).

Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri banyo kültürü ile Anadolu'daki hamam kültürünün benzerlik göstermesi, temizliğin İslamiyet'de çok önemli bir yer tutması, hamam kültürünün gelişmesinde temel teşkil etmiştir. Ayrıca, Avrupalıların Ortaçağ boyunca hamamı önemsememeleri de Türk hamam kültürünün gelişmesinde önemli bir etkidir. Roma hamamları ile Osmanlı hamamları arasında farklılıklar ve benzerlikler bulunmaktadır. Osmanlı Devleti; Roma hamamlarında yer alan küvetleri ve havuzu kaldırıp kendi mimari ve plan düzenlemelerini yaparak, Selçuklu Devleti zamanında oluşan hamam kültürünü geliştirerek, günümüzdeki Türk hamamlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. En temel farklılıklardan biri, İslâm dinine göre durgun suda temizlik yapılamayacağından, Osmanlı hamamlarında soğuk ve sıcak su havuzlarının bulunmamasıdır. Soğuk ve sıcak su havuzları sadece kaplıca hamamlarında, tedavi amacı ile yer almaktadır (Özgen,2016:114).

Anadolu'da hamam kültürü; insanlığın kutsallaştırdığı pınarlarla başlar, yıkanma eyleminin gerçekleştiği hamamlara kadar uzanır. Hamam mekânlarının ortaya çıkma sürecinde su, insanlık için hem bedensel hem de ruhsal arınma sağlamış, yaşamın ana kaynağını oluşturmuştur. Her şeyin başında Anadolu'nun toprağında doğan su sevgisine ve kültürüne dayanan Türk hamamları, kökenleri kesintisiz bir halkası olarak Bizans ve Roma Hamamlarına, hatta daha da eskilere giderek Anadolu'nun Bronz Çağ uygarlıklarına kadar dayanmaktadır. Beyşehir yakınlarında, M.Ö. 13. yüzyıla dayanan Eflatun Pınar Anıtı, Anadolu'da Hititlerden kalan önemli bir akarsu tapınağıdır. Boğazköy, Zincirli ve Aslantaş'ta M.Ö. 2000'li yıllara dayanan saraylarda ve yerleşim birimlerinde görülen, içerisinde gelişmiş su ve kanalizasyon sistemleri olan özel yıkanma odaları, Anadolu hamam kültürünün çok eski tarihlere dayandığının bir kanıtıdır (Tangüler, 2019:22).

Türk Hamamı ve Hamam Pratikleri

Türk hamamları genel olarak tek ve çift fonksiyonlu hamamlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Tek fonksiyonlu hamamlar, genellikle nüfusun az olduğu yerlerde veya şehirden uzak olan kesimlerde haftanın belirli günlerinde erkeklere, diğer günlerde ise kadınlara hizmet vermektedir. Çift fonksiyonlu hamamlar, başka bir deyiş ile çifte hamamlar ise genellikle şehir merkezlerinde kadın ve erkeklerin aynı anda yararlanabilmeleri amacı ile yapılmıştır. Hem kadın hem de erkekler için ayrı bölümlerden oluşan çifte hamamların, kadınlar bölümünün kapısı yan sokağa açılarak, hamama rahat girip çıkabilmeleri sağlanmıştır. Mahallelerde sadece kadınlar için olan hamamlara "avret", çarşıda erkekler için olanlara hamamlara ise "rical" hamamı denilmektedir. Türk hamamı işlevsel amaçlarına göre halk hamamları, saray, konak ve büyük evlerdeki özel hamamlar ve yerden kaynaklı şifalı sular üzerine kurulmuş hamamlar olmak üzere üçe ayrılır. Eski İstanbul'da saray ve konaklardaki özel hamamların yanı sıra, mahallelerde halka açık hamamlar da

yer almıştır. Halk hamamlarının büyük bir çoğunluğu, kadın ve erkeklerin paylaştığı çifte hamamlardır (Özgen, 2016:116).

Hamam kültürü denilince Türk hamamının akıllara geldiği bu coğrafyada doğal ve ısıtma olmak üzere iki farklı hamama rastlanılmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan doğal su kaynağının kullanıldığı hamamlar da ikiye ayrılmaktadır. Doğal sıcak su kaynaklarının üzerine inşa edilmiş ve genellikle sağlık amacıyla kullanılan hamamlara “kaplıca”; şifalı olduğu bilinen ve içilen suların bulunduğu hamamlara ise “içmece” ismi verilmektedir (Ceranoğlu, 2020:712).

Osmanlı’da hamamlar; genellikle ticaretin en canlı olduğu kent merkezlerine külliye içerisinde ve cami yakınlarında, göç yollarında yer alan kervansaraylara eklenmiş ya da kervansaray güzergâhlarda konumlanmışlardır. Bizans İmparatorluğu’nun birçok yerinde; hamam, konak ve kilise bir üçlü oluştururken; Osmanlı İstanbul’unda da, konak-cami-hamam bir üçlü olarak karşımıza çıkar ve bu, mahallenin sosyal dokusunun önemli bir parçasını oluşturur (Tangüler, 2019:25).

Hamamlarda mekân düzeni temelde; “soğukluk”, “ılıkılık” ve “sıcaklık”tan oluşan bölümler üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte tesisat kısmının, su deposunun, odunluğun bulunduğu kapalı bölüme “külhan” denilmektedir (Ceranoğlu, 2020:712).

İlk giriş mekânı olarak nitelendirilen soğukluk, yıkanmaya gelenlerin soyunup eşyalarını bıraktıkları, yıkanma sonrasında da kahvelerini içip sohbet edebilecekleri bir mekân olarak karşımıza çıkar. Haftalık toplantılar bile hamamlarda yapılır. Sabahtan akşama hamamlar dolup taşar, sazlı sözlü eğlenceler yapılır. Yıkanma öncesi hazırlıkların yapıldığı, yıkanma sonrası ise dinlenme ve sohbetlerin yapıldığı mekân olarak karşımıza çıkan soğukluk, bu yönüyle kişilerin hamam içerisinde sosyalleştiği mekânların başında gelir. Sohbetler, atışmalar genellikle bu mekânda cereyan eder.(Tangüler, 2019, 40-42) Genellikle ortada mermerden fiskiyeli bir havuz bulunur. Duvar boyunca taştan ya da ahşaptan yapılmış bir seki üstünde sedir bulunmaktadır. Sedirlerin altında ayakkabı ve nalınları koymak için nişler (bölme) bulunur (Bozok, 2005:69).

Soğukluk mekânı ile sıcaklık arasında yer alan ılıkılık mekânı içerisinde yer alan usturalık/traşlık birimleri adından da anlaşıldığı üzere, hamama gelenlerin istenmeyen tüylerinden arınmak için kullandığı kişisel odalardır. Ayrıca bu mekânlarda hacamat ve sülük tedavisi yapıldığı da bilinmektedir (Tangüler, 2019:47).

Sıcaklık, diğer bir ifade ile “harare”, Türk hamamının en önemli bölümü olup, kubbeli merkezi bir mekan etrafında yer alan eyvanlar ve köşe halvetlerinden oluşur. Mekanın köşelerinde yer alan, kapıları olmayan küçük yıkanma hücrelerine halvet, bu hücreler arasında kalan genel yıkanma nişlerine ise eyvan denir. Yıkanma hücrelerinin duvar kenarları mermer sedirle çevrilmiş, üzerlerine sıcak ve soğuk su tesisatı bulunan kurnalar yerleştirilmiş, sıcaklıkları buhar menfezleri ile artırılmıştır. Sıcaklığın ortasında, dinlenme ve masaj için büyüklüğü mekânın genişliğine göre ayarlanan bir göbek taşı bulunur (Özgen, 2016:115).

Suyu ve yer altı ısıtma tertibatı vasıtası ile sıcaklığın taban ve duvarlarını ısıtan külhan bölümü, binanın arkasında yer alır. Külhancı odun yakarak ateşin devamlılığını ve ısıtma sisteminin düzgün çalışmasını sağlar (Özgen, 2016:129).

Hamam çalışanları içerisinde; kasada duran “hamam işletmecisi”, hamamda olan bitenden sorumlu ve aynı zamanda düzen sağlayıcı olan “hamam anası”, kese, köpük ve masaj yapan “tellak/dellak” (erkekleri yıkayan) ve “natır” (kadınları yıkayan) ile yardımcıları olarak görev alan “tellak ile natır yamağı” ve “yanaşma” da bulunmaktadır. Yanaşmaların görevi müşterilerin pabuçlarını silmek ve çevirmek, natır yamağının görevi ise müşteriye ayna tutmaktır. Ayrıca hamamın ısınmasını sağlayan külhandan sorumlu “külhancı”, onun yardımcısı “külhanbeyi” ve “hamam hamalları” da çalışanlar arasındadır (Tangüler, 2019:36).

Sağlıkla ilişkili bir bakış açısı ile hamam; yıkanma, arınma ve şifa bulmaya özgü bir yer olarak tanımlanabilirken, kültürel ve geleneksel açıdan sadece bir yıkanma yeri olarak değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapan, kişilere sosyalleşme imkanı sağlayan, toplumsal ve kültürel ritüellerin gerçekleşmesine hizmet eden sağlıkla ilgili bir mekan olarak değerlendirilmektedir (Özgen, 2016:112).

Kentsel hayatın önemli bir mekânı olan hamamlar, asıl işlevinin yanı sıra zaman zaman annelerin evlenecek yaştaki oğulları için eş adayı beğendiği, yakın komşu sohbetlerinin yapıldığı, bazı meslek gruplarının dönemsel olarak bir araya geldiği; sanat ve edebiyat konularının hasbihal edildiği, bazen de eğlencelerin yapıldığı yerler olarak toplumun hafızasında yerini almıştır (Ceranoğlu, 2020:712).

Osmanlı döneminde hamamların kullanılma biçimi, kadınlar açısından erkeklerin mahalle kahvehanelerini kullanma biçimleri ile benzerlik göstermiştir. Tıpkı erkeklerin sosyal hayatını renklendiren kahvehaneler gibi hamamlar da özellikle kadınlar açısından temel işlevinin dışında, sosyalleşme, haberleşme ve eğlence mekânı olma işlevini üstlenmiştir. Bu anlamda, hamamların, kadınların hayatında erkeklerinkinden daha önemli bir toplumsal role sahip olduğunu söylemek mümkündür. Hamam geleneği kadınların en azından haftada ya da iki haftada bir evden çıkabilmelerine yol açmıştır. Hamama gitmeye hazırlanma, yolculuk ve hamamdaki eğlence; bunların hepsi, kadınlar için ayrı ve özenli birer sosyal etkinlik olmuştur (Özgen,2016:117)

Türk hamamı, yalnız bir temizlenme yeri değildir. Orada vücut bakımı yapılır. Vücut keselenir. El, ayak bakımı uygulanır. Nasırlar alınır. Saçlar kesilir; çeşitli otlarla beslenir; rastıkla boyanır, başa kına yakılır; saç uzun uzun taranır, örülür. Kirpikler boyanır. Kaşlar alınır, boyanır. Vücudun bazı yerlerine ve yüze ağda yapılır; tüyler temizlenir. Ağda istemeyenler, özel otlar sürerek vücutlarını tüylerden arındırırlar. Cilt bakımı, saç bakımı hamamda uygulanır. İşte, eskiden, bütün bu işleri yapabilmek için bir gün boyu hamamda kalırdı. O ara, yenilip içilirdi. Sohbetler edilirdi (Tansuğ, 2018).

Renkli törenler ile anılan Türk hamamı doğumdan düğüne pek çok önemli olayın yaşandığı ve kutsandığı bir yerdir. Hamamda gelin adayı aramak, en bilinen hamam âdetlerinin başında gelmektedir. Gelin hamamı, damadın kadın akrabaları, gelinin arkadaşları, dostlar ve komşuların davet edildiği yemekli, eğlenceli, hediyeli ve bol bahşişli bir törendir. Asker hamamı, kadınların başlattığı bir gelenektir. Anneler çocuklarını askere gönderdikten sonra, akrabalarını ve komşularını davet ederek oğullarının askere gidişini, dualar ve su gibi gidip gelmesi temennisi ile kutlamışlardır. Lohusa hamamı ise doğumdan 40 gün sonra anne ve bebeğin hamamda temizlenmesi için yapılan bir törendir. Hamam kadınlar kadar erkekler için de önemlidir. Esnaf hamamı, damat hamamı ve

sünnet hamamı gibi törenler, Osmanlı toplumunda erkekler tarafından da benimsenmiştir (Özgen, 2016:117).

Hamamın bulunmadığı yerlerde bile gelin hamamının yapılmaya çalışıldığı görülür. Bergama'nın Yerli Tahtacı Türkmen köyünde kadın çalgıcılar def ve zilli maşa çalarlarken, köy kızları gelip gelini baba evinden alıp, başka bir kızın evine götürürler. Gelin kızın, misafir gittiği evde eğlenceler yapılır ve o evde yıkanır. Bu da, hamam kültürümüzün geleneklerimize ne kadar yerleşmiş olduğunu göstermektedir (Tansuğ, 2018).

Kadınlar, uzun zaman geçirdikleri hamama giderken, birbirinden farklı hamam bohçaları hazırlamaktaydılar. Bohçanın içinde futalar, Bursa işi peştamal, lif, kese, havlular, yemeni, sabun, kına, hamam taşı, çevre, güzellikleri için kullanacakları rastık, tarak, ayna gibi hamam malzemeleri ve ayrı bir bohçada temiz çamaşırlar bulunmaktaydı. Nalınlar, hamamda bırakılıp, ana kadına teslim edilmekte, bohçalar ise halayığa verilerek hamama önceden gönderilmekteydi. Hazırlanan bohçalar hamama gelenlerin sosyal statülerini sergilediği için bunlara önem verilmekteydi. Bohçalar; sim ve farklı motiflerden özenle işlenmiş olup, kadife, atlas ve ipek kumaşlardan yapılmış kare şeklindeki örtülerdi. Futalar; kadın ve erkeklerin mahrem yerlerini örttüğü ve kurulandıkları, ipekli ve pamuklu dokumadan yapılmış örtülerdi. Çevreler; dört kenarı işlenmiş, yıkanma bittikten sonra saçın ıslaklığı alınıp başa sarılan ince pamuklu dokumadan yapılmış tülbentlerdir. Nalınlar; sahiplerinin ekonomik durumunu yansıttığı, kimi gümüş kaplama, kimi sedef ve fildişi kakmalı, Osmanlı döneminde her kesimden hanımın sahip olduğu bir çeşit ayakkabıdır. Sabunlar da çok önemlidir. Çünkü sabunlara ahşap damgalar ile yapılan firmanın ismi yazılmaktaydı. Hamam daveti verenler özel kokulu sabunlar yaptırarak, davetlileri sabunla davet ederlerdi. İşlemeli, pamuklu dokuma uçları renkli ipek, iplik ve simle işlenmiş havlular hem gelin hamam bohçalarının hem de varlıklı hanımların bohçalarının olmazsa olmazlarından (Bozok, 2005:71).

Antakya Hamam Kültürü

Antakya'da hamam uygulamaları daha çok kadınlar üzerinden şekillenmektedir. Düğün öncesi yapılan uygulamalar, doğum sonrası yapılan uygulamalar kadınlar tarafından gerçekleştirilirken sünnet ile ilgili hamam eğlenceleri erkekler tarafından yapılmaktadır. Yörede özellikle gelin hamamı uygulamaları ön plana çıkmaktadır.

Gelin-güvey hamamı da yine türlü eğlencelerle yapılan bir düğün aşamasıdır. Düğün sahibinin ekonomik gücü oranında hamam kapatılarak (dışardan yabancı gelmesini engellemek için, o gün boyunca hamamı kiralamak) kıza ve erkeğe ayrı zamanlarda hamam eğlencesi düzenlenir. Kadın hamamında kızın akraba komşu ve arkadaşları, erkek hamamında da erkeğin genç akrabaları ve arkadaşları katılırlar. Hamam eğlencesinde mutlaka müzisyen bulunur (Tatar, 2006:47).

Erkeklerin hamam uygulamalarında pek bir törensel boyut bulunmamakla beraber kadınların hamam eğlenceleri neredeyse tören şeklinde yapılır. Kızın hamama girişi ile başlayan sazlı sözlü eğlence ile birlikte birçok pratik de uygulanır.

Düğün hamamı da yine düğün öncesi yapılan işlemdir. Bilindiği gibi su kutsaldır. Su ile ıslanan tohum yeşerir. Öyle ise cinsel ilişkilerden önce ve sonra boy abdesti almak ceninin

büyümesini sağlar. Genelde ifade edilen bu özellikler bilinmese de tümüyle temizlenip arınmak mantığı ile gelin-güvey hamamları düzenlenir (Tatar, 2006:72).

Kaynak kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde yörede hamam kültürü ile ilgili aşağıdaki hususlar tespit edilmiştir.

Hamama gitmeden önce hamam bohçaları hazırlanır. En güzel yeni lifler, keseler, defne sabunları, gümüş taslar, sedef taraklar, ipek peştamallar, işlemeli havlular, nalınlar ve takunyalar gibi her şey hamam bohçalarının içerisine yerleştirilir. Hazırlanan bu bohçalar kayınvalide, görümce ve hamamdan çağrılan bir kayme (natır) eşliğinde salavat getirilerek gelinin evine götürülür.

Gelin hamamı çoğunlukla düğünden bir hafta önce yapılır. Gelin hamamı gündüz, güvey hamamı ise gece yapılır. Erkek ve kız tarafının kadınları ve gelinin arkadaşları gelin hamamına davet edilir. Hamama gidilecek gün eve kuaför çağrılır ve gelinin saçları yapılır. Sonra gelin evden kayınvalide, görümce ve kayme tarafından alınır, dualar ve zılgıtlar eşliğinde evden çıkarılır.

Hamam masrafları erkek ailesi tarafından yapılır. Erkek ailesinin maddi durumu iyiyse o gün için hamam kapatılır ve sadece misafirler hamamda bulunur.

Hamamda yapılan uygulamaların çoğu hamamın soğukluk bölümünde yapılmaktadır. Hamama getirilen geline nişan kıyafeti şeklinde bir kıyafet giydirilir ve herkesin görebileceği bir yere oturtulur. Ardından eğlenceler ve ikramlar başlar. Hamama davet edilen misafirlerin her biri için türküler söylenir ve oyuna kaldırılır. Oyunlar oynanırken bir yandan da kayme misafirlere tepsiler içinde yemek ikram eder. Özellikle kebab, tatlı ve meyve ikram edilir. Eğlence ve yemek ikramı tamamlandıktan sonra gelinin kıyafetleri salavatlar eşliğinde çıkarılır ve peştamal sarılır.

Hamamın soğukluk bölümünde yapılan bu işlemler bittikten sonra kayınvalide genç ise gelini omuzlarına alır ve soğukluk bölümünün ortasında bulunan havuzun etrafında 7 kez dolanır. Daha sonra önceden hazırlanmış çiçeklerle süslenmiş iki kılıcın altından, yakılan mumların arasından geçirilerek hamamın sıcaklık bölümüne alır. Burada kayme tarafından dualar, zılgıtlar eşliğinde yıkanır. Bu esnada misafirler de yıkanmaya başlar. Gelin yıkanırken misafirlerden derdi, sıkıntısı olanlar gelinin yanına gelip kulağına derdini söyler ve düğün gecesini yapacağını duanın kabul olacağına inanarak kendine dua etmesini isterler. Bu esnada dua isteyenler gelinin başından aşağı 3 defa su dökerler. Özellikle çocuğu olmayanlar, hastası olanlar, kısmetinin açılmasını isteyenler dua isterler.

Yıkanma işlemi bittikten sonra zılgıtlarla kadınlar gelini havlulara sarıp soğukluk bölümüne alır ve orada erkeğin ailesi tarafından alınan kıyafet giydirilir ve gelin hamamı bu şekilde biter.

Gelin hamamından sonra yörede kumru hamamı denen uygulama yapılır. Gelin akrabaları ve arkadaşları tarafından düğüne kadar 4, 5 kez daha hamama götürülür. Bu gelin temiz olsun, cildi yumuşak olsun diye yapılan bir uygulamadır. Kumru hamamında daha küçük çaplı eğlenceler yapılır. Buradaki masraflar daveti gerçekleştiren yakın veya arkadaşı tarafından karşılanır. Hamamın son gününde bal ve çeşitli baharatlarla hazırlanan bir karışım gelinin cinsel organına sürülerek hamam faslı bitirilir.

Gerdek gecesinin sabahında ise gelin evde damat ise hamamda yıkanır. Ev ortamı müsaitse kayme eve çağrılır ve evde yıkamayı ve abdest aldirmayı gerçekleştirir. Ancak daha eski dönemlerde evlerde eşikte yıkanmanın bulunduğu dönemde gelin de hamama götürülür. Damat hamamda tellak veya sağdıci tarafından yıkanır. Yıkanma işleminden sonra damat sağdıçla birlikte kız evine kahvaltıya gider. Giderken mutlaka tatlı götürülür. Bu tatlı komşulara da dağıtılır. Damada da kahvaltıda ballı yumurta ikramında bulunulur.

Gelin güvey hamamından başka Antakya yöresinde, kırk hamamı uygulaması da yapılmaktadır. Kırk hamamında çocuk ve anne hamamda yıkanır. Misafirlerle birlikte hamama gidilir. Eğlenceler ve yiyecek ikramı yapılır. Kayme tarafından çocuk ve anne yıkanır. Yıkama suyunun içine çocuğa sağlık, dinçlik getirmesi için limon, portakal yaprağı gibi yapraklar katılır. Suyun içine ayrıca gül suyu bozuk para, şeker, annenin alyansı atılır. Çocuğun eline ve ayağına kına yakılmasına dair işlemlere de rastlanır. Yıkanma işlemi bittikten sonra, nazardan korumak için yıkama suyu 3 yolun çatına dökülür.

Yörede sünnet töreni öncesinde de hamamda erkekler tarafından hamam eğlencesi düzenlenmektedir. Çiğköfte, kısır, baklava, meyve gibi yiyecekler ikram edilir. Müzikli eğlenceler yapılır. Ardından da sünnet çocuğu tellak tarafından yıkanır (KK1,2,3,4,5).

Asker hamamı, yine kadınların başlattığı, çocuklarını askere gönderdikten sonra, akrabalarını ve komşularını davet ederek oğullarının askere gidişini, dualar ve su gibi gidip gelmesi temennisi ile kutladığı bir uygulamadır (Tangüler, 2019:47).

Hamamda yapılan bu işlemlerde özellikle “kayme” (natır) ve tellaklara bahşişin unutulmaması gerekir.

Hamam ile ilgili bir diğer unsur da kaplıcalardır. Kaplıcalar, sahip oldukları şifalı sular ve çevrelerinde bulunan hamam, havuz, otel gibi tedavi ve konaklama tesislerinden meydana gelmektedir. Türkiye sahip olduğu termal kaynakların zenginliği bakımından ve ayrıca Türk kültüründe hamam geleneğinin etkin olması nedeniyle hem iç hem dış turizmde önemli bir potansiyele sahiptir. Antakya’da bulunan ve suyunun mineral zenginliği bakımından dünyadaki sayılı kaplıca suları arasında gösterilen ve bugün özel bir işletme tarafından işletilen termal tesis yöre insanının sık gittiği yerler arasında gösterilmektedir.

Hamamların şifa amaçlı kullanımı dışında Antakya hamamları, Antakya kadınlarının haftada bir iki buluşup eğlendikleri bir mekân olarak da karşımıza çıkar. Kadınlar için yeni bir hamam uygulaması söz konusudur. Akşam saatleri kadınlara kapalı olan hamamlar haftanın bir günü akşam da dahil olmak üzere kadınlara tüm gün hizmet vermektedir. Bu da değişen bir durum olarak çalışan kadınların, iş çıkışı hamamda buluşarak birlikte vakit geçirmelerine imkân tanımaktadır (Tangüler, 2019:98).

Hamam ve yıkanma kültürü halk arasında ortak bir dil ve iletişimin gelişmesini sağlamıştır. Öyle ki Osmanlı’da hamamların girişinde asılan havlunun rengi, gelenlere hamamın kadınlara mı yoksa erkeklere mi açık olduğu bilgisini anında verir. Hamamın giriş kapısı ve sokak ilişkisi de bizlere kullanıcıların cinsiyeti konusunda bilgi verir (Tangüler, 2019:34).

Görgü ve adap kurallarına uyma hamamda da dikkat edilen bir unsurdur. Hamam adabı denilen yazılı olmasa da bazı koyulmuş normlar vardı. Bunlardan hamamda tamamen çıplak kalınmaması yönündeydi. Tabii bu hamam gibi sulu mekânlarda varlığına inanılan su iyelerine/cinlere olan inanıştan da geliyor olabilirdi (Tangüler, 2019:45).

Tüm bu açıklamalar, Türk hamamının kültürel miras kapsamında korunması ve yaşatılmasının önemini ortaya koymaktadır. Kültürü koruma ve yaşatma üzerine yapılan çalışmalar; durağan ve dinamik kavramlar üzerinden şekillenmektedir. Somut kültürel miras içinde yer alan yapı, etrafında oluşan yaşam dinamikleri ile değerlendirildiğinde daha bütüncül bir anlama kavuşmakta ve bu nedenle, hem somut hem de somut olmayan boyutların bir arada düşünüldüğü kültür politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Somut kültürü, etrafında oluşan ritüellerden, pratiklerden, anlatma biçimlerinden soyutlayarak anlayabilmek mümkün olmadığı gibi, somut olmayan kültürel mirası da maddi bağlamından ayrı değerlendirmek mümkün olamamaktadır (Özgen,2016:112).

Günümüzde yeniden kent yaşamının bir parçası olmaya başlayan hamamlar ile ilgili olarak küresel talep ile yereli birleştiren çözümler üretilmiştir. Özellikle turistik bölgelerde yer alan tarihi hamamlar ve hamam ritüelleri, yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Geleneksel hamamların yanı sıra turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin, özellikle termal tesislerin bünyesinde bulunan kaplıca ünitelerinin ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde çeşitli tedaviler uygulanan ve SPA olarak adlandırılan sağlık merkezlerinin “Türk hamamı” bölümleri, bu çözümler kapsamında değerlendirilmektedir (Bozok, 2005: 64).

Yüzyıllar boyunca süregelen hamam geleneği içinde yer alan, Türk hamamında kullanılan objeler de hamam mimari elemanlarıyla bütünlük sağlamıştır. Türk hamamı tüm bu özellikleriyle; tarihi, estetik ve sanat değerlerinin yanı sıra, geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılması özelliği ile de, kültür varlıklarımızın korunması gereken önemli bir boyutunu oluşturmaktadır (Özgen,2016:114).

Hamamlar, geçmişten bugüne içerisinde birçok geleneği barındırmakta ve oluşturduğu kültürle yan sektör olarak nitelendirilebileceğimiz bakırcılık, ipekçilik ve sabunculuk gibi pek çok zanaatı de desteklemektedir. Hamamlarda; bitkisel veya geometrik motiflerle süslü kolon başları, kaideler ve kurnalardaki taş işçiliklerinden, giyinme ve soyunma kabinlerindeki ahşap işçiliklere kadar pek çok zanaat dalının da hayat bulduğu bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır (Tangüler, 2019:51).

Sonuç

Sonuç olarak hamam kültürü, hem ülkemizde hem de Antakya özelinde uygulanan pratikler açısından değişime uğramıştır. Yörede özel günlerde yine hamama gidilmekte ancak geçmişte yapılan uygulamaların çoğu yapılmamaktadır. Yapılan pratikler sadece eğlence boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Bozok, Düriye (2005). “Türk Hamamı ve Geleneklerinin Turizmde Uygulanışı: Bursa Merkez İlçede Bir Araştırma”. *Balıkesir Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 13 Sayfa: 62-86.
- Özgen, Özlen. (2016). “Kültürel Miras Kapsamında Türk Hamamı Üzerine Bir İnceleme”. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 42, s. 111-138.
- Tansuğ, Sabiha (2018). <https://docplayer.biz.tr/47210629-Turk-hamami-sabiha-tansug-fotograflar-haluk-tansug.html>
- Tangüler Aka Dilgecan (2019). “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Tespiti, Korunması ve Aktarılması Bağlamında Hamamlar: Adana ve Antakya Hamamları”. Mersin Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kültür Varlıklarını Koruma Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Tatar, E.Pınar (2006). “ Antakya ve Çevresindeki Düğünlerin Sosyal/Kültürel Değişim ve Etkileşimleri”. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Ceranoğlu Mine, Özsan Meltem. (2020). “ Evlilik Geleneklerinde Özel Ritüel: Kahramanmaraş Gelin Hamamı”. *Folklor Edebiyat Dergisi*, Sayı 103, s. 707-732.

Kaynak Kişiler

KK1: Necla DEDEMOĞLU

KK2: Aliye DEDEMOĞLU

KK3: Fatma AYDIN

KK4: Havva KİŞİOĞLU

KK5: Abdullah CESUR